

Nagy Magdolna

AZ IPARI ÖRÖKSÉG KÖZÖSSÉGFORMÁLÓ SZEREPE EURÓPAI MÚZEUMOK GYAKORLATÁBAN

Bevezetés

Kulturális örökségünk része az ipari örökség, melynek definíciója az Ipari Örökség Védelmének Nemzetközi Bizottsága (TICCIH, The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) és a Műemlékek és Műemlékhelyszínek Nemzetközi Tanácsa (ICOMOS, International Council on Monuments and Sites) közös megfogalmazásában így szól: az ipari örökséget olyan építmények, komplexumok, területek, tájak a hozzájuk tartozó gépekkel, tárgyakkal vagy dokumentumokkal együttesen alkotják, amelyek bizonyítékkal szolgálnak múltbeli vagy folyamatban lévő ipari termelési folyamatokra, nyersanyag-kitermelésre, feldolgozására és a kapcsolódó energetikai és közlekedési infrastruktúrára. Az ipari örökség megjeleníti a kulturális és a természeti környezet közötti szoros kapcsolatot, mivel az ipari folyamatok – akár az ősi, akár a modern –, a termékek előállítása és széleskörű disztribúciója egyaránt függenek a természetes nyersanyagforrásoktól, az energia- és szállítási hálózatoktól. Ez magában foglalja mind az anyagi javakat – ingatlan és ingó –, mind az immateriális dimenziót, például a műszaki know-how-t, a munka- és munkaerőszervezést, valamint a teljeskörű társadalmi és kulturális örökséget, amely formálta a közösségek életét és a társadalmak, sőt a világ egészét érintő jelentős szervezeti változásokat hozott. (ICOMOS, 2011, pp.2-3)

Magyarországon a Miniszterelnökséghez tartoznak a kulturális örökség védelmével illetve az épített örökséggel kapcsolatos állami alapfeladatok – köztük az ipari örökség védelme is. Az örökségvédelmi nemzetközi szervezetek közül jelen van hazánkban az ICOMOS, melynek Magyar Nemzeti Bizottságán belül működik az Ipari örökség szakbizottság (ICOMOS, n.d.). Feladatai ellátásában egy másik nemzetközi szervezet magyar képviselője, a TICCIH Magyar Nemzeti Bizottsága működik közre (Tózsér, 2017).

Jelenleg hazánkban nincs az ipari örökséget nyilvántartó adatbázis, így annak nagyságára nehéz következtetni. A magyar bányászathoz és kohászathoz kapcsolódó ipari és szellemi értékek ápolását és megőrzését az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) tűzte ki céljává, melynek tájékoztatása szerint 2023-ban 53 bányászati, valamint 15 kohászati és vasipari emlékeket bemutató kiállítóhely működik hazánkban. Az OMBKE mellett számos, főként civil kezdeményezés is foglalkozik az ipari örökség védelmével. Közülük kiemelkedik az észak-kelet magyarországi ipari emlékek védelmének ügyét felkaroló Észak-Keleti Átjáró Egyesület, amely tevékenységéért Europa Nostra díjban részesült. Kiadásában jelent meg a történelmi Magyarország ipari örökségét feldolgozó kiadvány, amely számba veszi a malmokat, a bányavárosokat, az ipartelepeket – külön kitérve az erőművekre és a kohászatra (Bereczki, 2019).

Az ipari örökség védelme iránti érdeklődést jelzi, hogy az utóbbi években több intézmény és szervezet is rendezett a témában konferenciát, például 2021-ben az Építészfórum az Ipari Örökség 4.0 konferenciát, 2022-ben a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum az első Országos Ipari Örökségvédelmi Konferenciát. 2023-ban már hagyományos

rendezvénynek számítanak az Ózdi Ipari Örökségvédők Baráti Köre – Lajos Árpád Honismereti Kör 13. Ózdi Ipari Örökségvédelmi Konferenciája, valamint az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület – Balás Jenő Bauxitbányászati Múzeum és Földtani Park Geológiai Látogatóközpont 4. Bányászati és Kohászati Kiállítóhelyek Konferenciája. Szintén 2023-ban az ipari örökség kérdésének kelet-magyarországi relevanciája és a rendezvény témájához való szoros kapcsolódása okán a miskolci helyszínű „Múzeumi tükröződés: társadalom és környezet” X. Országos és VI. Nemzetközi Múzeumandragógiai Konferencia szervezői (Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, EPALE Magyarország Támogató Szolgálat) egy szekciót szenteltek ennek a témakörnek. Jelen írásom a szekciót felvezető, külföldi jó gyakorlatokra kitekintő előadásomhoz kapcsolódik.

A tanulmányban – a teljesség igénye nélkül – három olyan európai példát mutatok be, amely különböző megközelítést alkalmaz az ipari örökség megőrzésére. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal által 1997-ben az ipari örökségvédelméről kiadott ajánlása szerint „az ipari örökség védelme széleskörű társadalmi támogatás alapján, a közigazgatás, az ipari szféra, a helyi közösségek, az érintett tudományok művelőinek összefogásával valósulhat meg” (Bereczki, 2019, p.12). Ennek tükrében érdekes megvizsgálni, hogy a bemutatott külföldi intézmények milyen mértékben beágyazottak a helyi társadalomban, ezért kitérek a tanulmányban a helyi közösségek és az ipari örökséget bemutató múzeumok kapcsolatára is. A közösségek és múzeumok együttműködésének kérdése 2022 augusztusa óta világszerte kiemelt figyelmet kap, ugyanis a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (ICOM, International Council of Museums) ekkor fogadta el a múzeumok új definícióját, melynek értelmében elvárásként jelenik meg felőlük többek között a közösségek részvételével történő működés és kommunikálás is (ICOM Hungary, 2022). Megjegyzendő, hogy a magyar múzeumok számára nem ismeretlen a közösségi múzeum fogalma, miután a Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ már 2019-ben bevezette ezt a kifejezést a köztudatba, amikor életre hívta a Községi Múzeum elismerést. A szintén az intézmény által vezetett, a kulturális intézmények közösségfejlesztését támogató módszertani fejlesztés (Arapovics, 2019) eredményeként a társadalmiasítási útmutatót kidolgozó szakértői csoport megalkotta a közösségi múzeum definícióját is. E szerint „közösségi múzeum az az intézmény, ahol a muzeális intézmény tevékenységének tervezésében, a működésének megvalósításában és értékelésében a település, a helyi közösség lakosai, civil szervezetei tevékenyen részt vesznek, és a közösségi részvételen alapuló működés, a társadalmiasítás megjelenik az intézmény belső működését meghatározó dokumentumokban.” (Arapovics et.al., 2019a, p.95).

Az ipari negyedek környezetszennyezése egy olyan örökség, amelynek felszámolása szintén fontos lépés az adott település megújulásához. Miskolcon megvan az elköteleződés a fenntartható környezet irányába; az első magyar város volt, amely csatlakozott a nemzetközi Green City (Zöldebb Városokért) mozgalomhoz. Mindhárom külföldi példában szintén erős a településének környezettudatossága, (bár ez nem minden esetben fedti az iparnegyed zöld rehabilitációját), ezért ezt a témát is érintem a tanulmányban.

A Sziléziai Múzeumra egyrészt azért esett a választásom, mert Katowice Miskolc testvérvárosa, és mindkettő hasonló szerepet töltött be egykor a saját régióján belül. Másfelől

a múzeum jó példa arra, hogy milyen előnyei és veszélyei lehetnek egy kulturális presztízs projektként megvalósított barnamezős beruházásnak. Az elmúlt 30 évben a város hatalmas átalakuláson ment keresztül; az új technológia bevonásával, a szórakoztatóipar és a kulturális létesítmények fejlesztésével vonzó befektetési célpont és turisztikai desztináció kívánt lenni. A helyi és regionális önkormányzati stratégiákban az ipari örökségre nem fejlődési akadályként, hanem lehetőségként tekintettek (Mihaylov & Sala, 2022). Ebbe a koncepcióba illeszkedik az egykori katowicei szénbánya területén kialakított Sziléziai Múzeum (Muzeum Śląskie), amely ma már a régió legjelentősebb kulturális központjaként jelentős szerepet tölt be Szilézia társadalmi életében és elhelyezte Katowicét Lengyelország kulturális térképén. Ennél a megközelítésnél a kulturális fejlesztés (ami esetében az ipari örökség megőrzésével párosul) a város megújulásának zászlóshajója volt, ellenben a három bemutatott példa közül itt jelenik meg a legkevésbé a közösségépítő szerep.

Második példaként egy olyan múzeumot kerestem, amely együtt él a közösségével, a közösség pedig mindennapi élete részének tekinti a posztindusztriális negyedet. Az Egyesült Királyság nagyvárosa, Sheffield, az ipari forradalom egykori központjaként hasonló nehézséggel találta szembe magát, mint Miskolc: az 1980-as évekre a helyi ipar az angliai széniparral karöltve összeomlott, ami a város gazdasági hanyatlásához vezetett. A Kelham szigetre koncentrálódó nehézipari létesítményeket – az ipari örökséget megőrizve – mára olyannyira sikerült új tartalommal megtölteni és a helyi lakosság mindennapjaiba integrálni, hogy Anglia egyik legélhetőbb helyének választották (Dowle, 2023). Mindebben a sziget kulturális intézményeinek, köztük a Kelham Sziget Múzeumnak (Kelham Island Museum) is jelentős szerepe volt.

Harmadik példaként egy olyan intézményt, az Öntöde – Brüsszeli Ipari és Munkaügyi Múzeumot (La Fonderie – Musée bruxellois des industries et du travail) hoztam, amelynél személyesen is megtapasztaltam azt a hihetetlen nagy kitartást és elkötelezettséget, amely a környékbeli lakosság bevonására, edukációjára és életminőségének javítására irányul. Brüsszel egykor „kis Manchesternek” nevezett, nehézipari fellegvárként működő Molenbeek negyedének az 1970-es évektől indult gyárbezárások utáni rehabilitációs sikertörténete még várat magára. A múzeum példája arra mutat rá, hogy egy világváros szegénynegyedében működő kulturális intézmény az ipari örökségből kiindulva miként játszhat közösségépítő szerepet a többségében szociális hátránnyal élő bevándorló lakosság életében.

Sziléziai Múzeum (Muzeum Śląskie), Katowice

Katowice, melyet a lengyel ipar bölcsőjeként tartanak számon, a XVIII. században bányáinak köszönhetően indult fejlődésnek. A szénbányászaton kívül az acél és a cink gyártása fűződött a nevéhez. Az 1990-es évek elejére a bányák bezárásával elindult a gazdasági hanyatlás, a munkahelyek 70%-a megszűnt, így kiemelkedő munkanélküliség, kábítószerezés és környezetszennyezés jellemezte a vidéket. Tudatos városfejlesztéssel mára átalakult a munkaerőpiac és a nehézipart, a szénbányászatot modern technológiák, szórakoztató, kereskedelmi és kulturális létesítmények váltották fel. 2022-ben a munkanélküliségi ráta 1,5% volt és a fizetések az országon belül a legmagasabbak közé tartoztak.

Ma már Katowicét Lengyelország egyik legfontosabb ipari, kereskedelmi és pénzügyi központjaként tartják számon. (Puttkamer, 2022)

A Katowicéről alkotott kép megváltozásában jelentős szerepet játszott mindaz az erőfeszítés, amely végül a 2015-ös Európa Kulturális Fővárosa cím megpályázásához vezetett. A címet ugyan nem Katowice nyerte el (Puttkamer, 2022) de abban az évben az UNESCO neki ítélte a Zene Városa címet (Cities of Music Network, 2015). Ezek az elismerések is alátámasztják esetükben a kulturális zászlóshajó koncepció sikerét. Katowice posztindusztriális átalakításának egyik központi eleme a kulturális presztízsberuházás, az egykori szénbánya területén kialakított Kulturális Negyed létrehozása volt, amelyben a Sziléziai Múzeum, a Nemzetközi Kongresszusi Központ és a Lengyel Nemzeti Rádió Szimfonikus Zenekara kapott otthont, a Spodek többfunkciós sport-és kulturális aréna szomszédságában. A kulturális negyed fejlesztését európai uniós forrásokból, a Norvég Alapból, a Sziléziai Vajdaság Regionális Operatív Programjából továbbá a Kulturális és Nemzeti Örökség Minisztériuma és Katowice város költségvetéséből finanszírozták (Sobala-Gwosdz & Gwosdz, 2017).

Katowice a „változások városaként” pozícionálta magát, amely kötődik a saját örökségéhez (sziléziai, posztindusztriális), ugyanakkor nyitott az innovatív megoldások, modern koncepciók és nem rendhagyó projektek fejlesztésére. (Mihaylov & Sala, 2022). Maric Krupa, Katowice polgármestere szavai szerint: *a legjobb a kultúrába fektetni, hogy megmutassuk az embereknek, hogy a város sokat változik... Látható a különbség. Egykor szénbánya volt, most pedig koncerthelyszín* (Puttkamer, 2022).

Katowice: környezeti fenntarthatóság

Katowicében, ahol egykor 50-nél is több szénbánya működött, és a lakosság hosszú időn keresztül a szénbányászatból élt, szükséges volt egy jövőkép megfogalmazása, a város és a régió újradefiniálása. Az új irányt az ENSZ fenntartható fejlődési céljaihoz kapcsolódóan határozták meg: a legújabb technológiák alkalmazására fókuszálva kiemelt figyelmet fordítottak az energiahatékonyságra és a természetes környezet megőrzésére. 2020-ban program indult a lakosság ösztönzésére a városi környezet minőségének javítására. Az ún. "Zöld Költségvetés" keretében számos környezettudatos programot, mint például faültetéseket, újrahasznosítási projekteket, esőkertek és városi madarak városi fészkelőhelyeinek kialakítását finanszíroztak. További ösztönzésként adókedvezményt adtak a zöldtetős vagy zöld homlokzatos beruházásokra (Mihaylov & Sala, 2022). 2018-ban Katowice volt a kontinens 6. legszennyezettebb városa, ma városi területének 42%-át erdő és zöld terület borítja (Puttkamer, 2022).

A Sziléziai Múzeum gyűjteménye és közösségi kapcsolata

A Sziléziai Múzeum regionális múzeum, fenntartói a Sziléziai Vajdaság Hivatala és a Lengyel Köztársaság Kulturális és Nemzeti Örökségügyi Minisztériuma. Az 1929-ben alapított intézmény 2015-ben költözött új helyére, a 2,7 hektáros posztindusztriális területre; kiállítóterei kisebb részben az egykori bányászati létesítményekben, nagyobb részben a föld alatt az egykori bányajáratok helyén található, amelyek a természetes fényt a

parkban elhelyezett hat üvegépítményen keresztül kapják. A 6000 négyzetméternyi kiállítótéren túl a föld alatt háromszintes parkoló, előadóterem, könyvtár, oktatási és konferenciatermek vannak. A Sziléziai Múzeum állandó kiállításait hat tematikus galériába rendezték, ezek az 1800-1945 közötti és külön galériában az 1945 utáni lengyel művészetet, a lengyel színházi és filmes díszlettervezést, a sziléziai amatőr művészetet, a vallásos művészetet és a világ történetét mutatják be. A Felső-Szilézia kiállítás, amely az iparosítás hatásait vizsgálja, az egykori szénbánya szimbolikus terében található. Az intézmény az iskolásoknak szóló múzeumpedagógiai foglalkozások mellett változatos ismeretadási programjaival (előadások, találkozók, beszélgetések, filmvetítések, színházi előadások, koncertek) az óvodás korosztálytól a felnőtt korosztályig mindenkit megszólít. A weboldalukon külön kiemelik, hogy szerveznek programokat értelmi fogyatékos, autista és szociális hátránnyal élő gyerekek és felnőttek számára is (Museum Śląskie, n.d.). Wądołowski (2020) megfogalmazása szerint: A régió örökségéhez, történelmi dinamikájához, multikulturális jellegéhez és az ipar vezető szerepéhez kötődő, ugyanakkor Szilézia szellemi és művészeti eredményét elismerő Múzeum Śląskie küldetése, hogy teret biztosítson a múlt és a jelenkor vívmányaival folytatott párbeszédnek Szilézia, Lengyelország és Európa további felfedezéséhez (pp.225-226).

A Sziléziai Múzeum a közösségekkel való kapcsolatát tekintve ma még az útkeresésnél tart. Építését különösen heves érzelmek kísérték, ami összefügg azzal, hogy a sziléziaiak – a Claude Lévi-Strauss által felállított terminológia szerinti „forró” közösségek közé sorolhatók, amelyek bátran értelmezik saját történelmüket, szorgalmazzák fejlődésüket, nem riadnak vissza a változásoktól (Wądołowski, 2020). A lakosság ellenállása arra is visszavezethető, hogy a beruházások tervezésének és megvalósítási szakaszában 1999–2015 között nem történt érdemi lakossági egyeztetés, így a kulturális negyed koncepciót a projekt kezdetekor mindössze a helyiek 1 %-a támogatta. (Puttkamer, 2022). A helyi közösséget megcélzó első kezdeményezés a Sziléziai Múzeum „Kreatív műszak” projektje volt 2015-ben. A program a helyi közösségi kérdéseket állította középpontba, így például a terület jobb megközelíthetőségét a városközpontból, vagy a szomszédos park regenerációját. Ugyanakkor a komplexum még mindig szigetként működik a városon belül, a látogatók a negyedet célzottan keresik fel: múzeumba, koncertre, vagy egy meghirdetett programra mennek oda. Ennek egyik okára mutat rá a 2017-ben 8 ország 19 diákjával készített felmérés, ahol a diákok megjegyezték, hogy a létesítmény-komplexum túlságosan esemény-orientált, hiányolták a mindennapi élethez köthető olyan tevékenységeket, mint a tömegsport, kevesellték a gyermekek és idősek számára kialakított külső és belső tereket (Sobala-Gwosdz & Gwosdz, 2017). Wądołowski (2020) szavait idézve: *A Sziléziai Múzeum döntéshozóinak a közeljövőben két működési modell közül kell választaniuk: követhetik a konzervatív utat, ami stagnálást és zárt „szentélyszerű múzeummá” válást jelent, vagy törekedhetnek arra, hogy „múzeum-fórumként” a sziléziai párbeszéd színhelye legyen.* (p. 230)

Sheffield Museums – Kelham Sziget Múzeum (Kelham Island Museum), Sheffield

Sheffield városát a 19. században acélgyártása tette világhírűvé. Nemzetközi sikerét mutatja, hogy a városból származó acélt még a világhírű New York-i Brooklyn híd megépítéséhez is felhasználták. A várost Steel City – Acélvárosként is nevezik, itt találták fel többek között a rozsdamentes acélt. Sheffield egyik legrégebbi iparnegyede a Kelham-sziget, melynek ipartörténete több mint 900 évre nyúlik vissza. Az 1970-es évek végétől a nemzetközi verseny miatt a helyi ipar hanyatlásnak indult, az 1980-as évekre az angliai szénipar is összeomlott, ami a város lakosságának jelentős csökkenéséhez vezetett és Kelham sziget a bűnözés, a kábítószeresítés és a prostitúció melegágya lett. Kelham sziget posztindusztriális újjászületése attól különleges, hogy presztízs beruházások és állami támogatás nélkül, a helyi önkormányzat, lakó-és üzleti közösségek kitartó összefogásának eredménye. A környék fejlődését Katowice példájához hasonlóan itt is egy kulturális beruházás indította el, – mindez azonban nem gigaberuházásként, hanem helyi kezdeményezésre történt. 2019-ben, az Urbanisztikai Díj elnyerésekor a bírálóbizottság a díj indoklásában kiemelte, hogy 1982-ben az egykori erőmű területén a Kelham Szigeti Ipari Múzeum megnyitása nagy lökést adott a terület fejlődésének. 1985-ben a Kelham sziget ipari védettséget kapott, ami környezeti fejlesztéseket, magán- és szociális lakásépítéseket, valamint a fennmaradó ipari épületek alternatív hasznosítási variációit indította be. Ez egy „lassan beérő” terület, ahol a változás természetes és szervezett ütemben ment végbe, gyors pénzbeáramlás, nagyszabású bontás vagy építkezés nélkül. A megújulás inkább evolúciónak, mintsem forradalomnak fogható fel (The Academy of Urbanism, 2018).

A Kelham Sziget regenerációs programjának eredményességét két további elismerés is alátámasztja: 2022-ben a Time Out Index felmérésében a „Világ 51 legmenőbb negyede” között a 35. helyen szerepel (Manning, 2022), míg 2023-ban a szigetet a The Sunday Times az Egyesült Királyság egyik legélhetőbb helyének rangsorolta (Dowle, 2023).

Sheffield: környezeti fenntarthatóság

A közösségi összefogás az egykori iparterület környezetének rendbetételénél is megmutatkozott: a Green Kelham (Zöld Kelham) program a folyó és a vadvilág védelmét szolgálja – ennek keretében a helyiek önkéntes munkában tisztítják és karbantartják a folyó és a csatorna partot (KINCA, n.d.).

A város zöldítése azonban eleinte nem volt zökkenőmentes. 2012-től kezdve intenzív fakivágásba kezdett a helyi önkormányzat a közlekedés fejlesztése miatt. Az egykori 36.000 városi fának mintegy felét kivágásra szánták, ami komoly ellenállást okozott a lakosság körében (The Guardian, 2018), melynek eredményeként 2018-ban leállították a fakivágásokat, sőt egy intenzív fateleptézési programot indítottak, évente 10.000 fa ültetését megcélozva (BBC, 2021). A zöld fordulat olyan jól sikerült, hogy 2022-ben Sheffieldet "Tree City of the World" (A világ fás városa) címmel jutalmazták. A Gray to Green (Szürkéből zöldbe) díjnyertes városi telepítési programjának köszönhetően pedig itt jött létre az Egyesült Királyság leghosszabb „zöld utcai” folyosója (Welcometosheffield, n.d.).

A Sheffield Múzeumok gyűjteményei és közösségi kapcsolatai

A Kelham Sziget Múzeumot 1982-ben alapította Sheffield városa, az 1930-as évekig működő erőmű területén. A Sheffield Museums alapítványhoz rajta kívül további öt múzeum tartozik; közülük három az ipari örökséget mutatja be, (Kelham Island Museum, Shepherd Wheel Workshop, Abbeydale Industrial Hamlet) három pedig művészeti galéria. Működésüket állami támogatásból, adománygyűjtésből és kereskedelmi tevékenységekből származó bevételekkel finanszírozzák. Az ipari örökséget bemutató intézmények közül a legjelentősebb a Kelham Sziget Múzeum. Állandó kiállításai közül a Charlesworth Transport Gallery (Közlekedési Galéria) a Sheffieldi közlekedés és ipartörténetét tárja fel, a Hawley Tool Collection (szerszámgyűjtemény) pedig a város 100.000 darabból álló, szerszám-, evőeszköz- és ezüstművesiparához kapcsolódó világhírű gyűjteménye. Emellett megtekinthető számos ipari emlék, többek között a 6 méter magas Bessemer Converter (amely a vasból acélt állított elő), Európa legerősebb működő gőzgépe, a hatalmas River Don Engin, vagy a világ legnehezebb bombája, a 10 tonnás Grand Slam bomba, amit a második világháború alatt Sheffieldben gyártottak. A Sheffield Museums a weboldalán közzétett küldetésében megfogalmazza a nyitott, közösségi működés lényegét: együttműködik közösségeivel, hogy figyelemre méltó történeteket meséljenek el Sheffielldről és embereiről, ezáltal ünneplik a kézművesség, gyártás és innováció terén szerzett kiváló hírnevet. Helyi, regionális és országos partnereikkel együtt bemutatják a kreatív tehetségeket, és kiemelkedő kulturális élményeket visznek a városba (Sheffield Museums, n.d.-a).

A Sheffield Múzeumok, ezen belül a Kelham Sziget Múzeum az egykori ipari város életében kulcsfontosságú szerepet játszanak: az örökséget nem elfedik, hanem a közösség identitásának alapjává teszik, igyekeznek eljutni minden helyi közösséghez és demográfiai csoporthoz. Közösségi tevékenységük azonban nem elszigetelt jelenség, hanem a települést jellemző értékrendhez illeszkedő. Befogadó múzeumként valódi közösségi múzeumként működnek, ahogy azt programjaik is mutatják. Hat demográfiai kategória szerint fejlesztik és ajánlják oktatási programjaikat: a felsőoktatásban tanulók, a családok, a közoktatásban tanulók, a felnőttek, a fiatalok, a közösségek a célcsoportjaik. A lakosság aktív szerepvállalását számos sikeres civil program mutatja: a Green Kelham (Zöld Kelham) program, a Neighborhood Planning Forum (Térségi tervezési fórum), a Kelham Island Community Market (Közösségi piac), az Arts and Heritage (Művészet és örökség) program, és a mindezt összefogó Kelham Island Community Alliance (Közösségi Szövetség) megalakítása (KINCA, n.d.). Ami a krakkói kulturális negyednél kritikaként fogalmazódott meg, hogy helyi lakosság mindennapi életének részeként nem használja a posztindusztriális területet (Sobala-Gwosdz & Gwosdz, 2017), az Kelham szigeten megvalósult; mindezt a számos szociális, egészségügyi és jólléti program mellett a kulturális és szórakozási lehetőségek széles tárháza biztosítja.

A COVID-19 világjárvány idején a Museums by Mail (Múzeumok postán) kezdeményezésben a múzeum önkéntesei személyesen írtak a múzeum által kiadott képeslapokra leveleket a városban egyedül élő idősöknek, hogy csökkentsék azok magányát. A Wellbeing Walks (Jólléti séták) program célja a helyi örökség bemutatása a helyben élők számára. A Cuppa at the Museum (Tea a múzeumban) ingyenes program a demens és memória zava-

rokkal élő időseknek, gondozóiknak és barátainak szól (Sheffield Museums, n.d.-b). A Youngmakers (Aktív fiatalok) a 14-25 év közötti fiataloknak szóló hathetes program, amiben a klímaváltozás és a természettudományok tematikáján keresztül mutatják be a múzeum gyűjteményét és munkáját. Minden egyes foglalkozás egy új készség elsajátítását tűzi ki célként, de a program végső eredménye egy, a résztvevők aktív közreműködésével létrejövő kiállítás a múzeumban. A fiataloknak szóló anyagok mind a részvételiséget hangsúlyozzák, illetve azt, hogy nem csak az ingyen munkájukra, hanem a véleményükre és a gondolataikra kíváncsi a múzeum. (Sheffield Museums, n.d.-c). Legújabb projektjükkel, a Sheffieldi történetekkel a Sheffield-ben élő Karib-szigetektől származó afrikai bevándorlókat szólítja meg, hogy mondják el tapasztalataikat és történeteiket. Mindezzel a 2024-ben nyíló, a Windrush-generáció történetét feldolgozó kiállítást készítik elő. Az Egyesült Királyság a második világháború okozta munkaerőhiányt a Karib-szigeteken élő afrikaiak tömeges behozatalával kívánta pótolni. Az első bevándorlókat szállító hajó, a HMT Empire Windrush 75 évvel ezelőtt, 1948-ban érkezett – a hajó neve után hívják őket Windrush-generációnak (Sheffield Museums, n.d.-d.)

Öntöde – Brüsszeli Ipari és Munkaügyi Múzeum (La Fonderie – Musée bruxellois des industries et du travail), Brüsszel

Brüsszel ipari központja, a Molenbeek negyed egykori jelentőségét mutatja, hogy „Belgium kis Manchesterének” nevezték. Egyik leghíresebb gyára az 1854-ben alapított Öntöde (La Compagnie des Bronzes), melynek öntvényei világhírré tettek szert; itt készültek például a New York-i állatkert oroszlánszobrai is (Arapovics et al., 2019b). Brüsszel hiába volt egykor Európa egyik jelentős ipari központja, az 1970-es években a gyárak bezárásával az ottani nehézipart is elérte a hanyatlás, ami az 1980-as évekre az iparnegyedek teljes felszámolásához vezetett. A Molenbeek negyed hanyatlása azonban már az első világháborút követően, a középosztály Brüsszel egészségesebb övezetbe költözésével megindult. A megüresedett lakásokat az 1960-as évektől kezdve bevándorlók foglalták el: eleinte marokkói, török, olasz, majd a kétezres évek elejétől kezdve koszovói, csecsen és szubszaharai afrikai bevándorlók telepedtek le, melynek eredményeként ma már a negyed 92.000 lakosának 40%-a muszlim (Dassetto, 2017).

Ebben a folyamatban különös jelentőséggel bír az a civil kezdeményezés, amely Molenbeek ipari múltjának és ipari emlékeinek megőrzésére irányult. A lelkes lokálpatrióták, történészek, építészek és szociológusok összefogásával 1976-ban létrejött „La Rue” szövetség kitartó munkája eredményeként a francia közösség vezetése (la Fédération Wallonie-Bruxelles) és a Kulturális Minisztérium támogatásával 1986-ban megnyílt a La Fonderie – Brüsszeli Ipari és Munkaügyi Múzeum a La Compagnie des Bronzes öntöde épületében (Arapovics et al., 2019b).

Brüsszel: környezeti fenntarthatóság

Brüsszelben is megfigyelhető az ipari városból zöld várossá fejlődési ív. 2015-ben Brüsszel megpályázta az Európa Zöld Fővárosa címet, és bár nem nyerte el, de döntősként végzett (Brussels International, n.d.). 2022-ben Brüsszel kidolgozott egy Éghajlat Tervet

(Climate Plan), melynek célja, hogy 2050-re karbonsemleges város legyen (City of Brussels, n.d.). A Molenbeek negyed zöld terület szempontjából is hátrányos hely, bár vannak törekvések a terület élhetőbbé tételére. 2023-ban kialakítottak egy zöld pihenő övezetet, amely a lakosok igényfelmérése alapján történt (The Brussels Times, 2023).

Az Öntöde gyűjteményei és közösségi kapcsolata

„A múzeum több ezer darabos gyűjteménye négy jelentős ipari szektor (a fémipar, a faipar, a textilipar és az élelmiszeripar) történetének bemutatásán keresztül állít emléket Brüsszel ipari fénykorának. Mind a négy témakör bemutatása hasonló logika alapján épül fel. Minden kiállítási egység fókuszába két olyan gépet állítottak, amelyen keresztül bemutatatható az adott iparág számos megközelítésben, például a története, az akkori munkakörülmények, a kereskedelmi vonatkozásai” (Arapovics et al., 2019b, pp.93-94). Az időszaki kiállítások aktuális társadalmi kérdésekre reflektálnak, például a 2017-18-as Munkaidő. Intézkedések és túlzások című kiállítás a munkaidő történetén keresztül vet fel aktuális kérdéseket (például hogy a munkanélküliségre megoldást jelentene-e az osztott munkaidő, vagy a munkaidő csökkentése javítana-e a munka-család egyensúlyán, stb.), a 2020-ban megrendezett Brüsszel partján – Változások Molenbeek egyik kerületében című kiállítás az eltűnt ipari múltnak állít emléket, a 2021-22-ben rendezett Ó! Nem a forrásból folyik című kiállítás a brüsszeli ivóvízhálózat történetén keresztül a vízhez való hozzáállás ártértékelésére ösztönöz, a 2023-ban megnyíló Kényszermunka tárlat pedig arra keresi a választ, hogy vajon mindenkinek van-e lehetősége szabadon megválasztani a munkáját (La Fonderie, n.d.-a).

A múzeum 2023-ig ekképp pozícionálta magát a honlapján: „A La Fonderie nem kíván a főváros nagy múzeumaival versenyezni. A mi lehetőségünk abban rejlik, hogy emberléptékű múzeumként képesek vagyunk barátságos légkör kialakítására, arra, hogy közelebbi kapcsolatot alakítsunk ki a látogatókkal, interaktívak legyünk stb. Kiállításunk az oktatási lehetőségek teljes tárházának kiindulópontja: beleértve a vezetett túrákat, az iskolásoknak és a szakmai közönségnek szóló programokat is. (...) A múzeum mindenki számára nyitott és szeretne elérni olyan közönséget is, akik hagyományosan hiányoznak a múzeumok látogatói köréből. Kidolgoztunk egy programot, amely az írástudás fejlesztésben és a társadalmi-szakmai képzésben résztvevőket célozza meg. Tekintettel arra, hogy a múzeum egy szegény környéken található, a La Fonderie a helyi fejlesztés eszköze kíván lenni” (Arapovics et al., 2019b. p.94).

A 2022-ben, az ICOM prágai kongresszusán elfogadott új múzeum definíció azonban arra ösztönözte az Öntöde Múzeum vezetőségét, hogy átgondolja küldetését. A jövőre nézve két fő irányt jelöltek meg: az örökség megőrzését és kiállítását és a folyamatos oktatást (Laloux, 2023). 2023 óta már így fogalmazza meg küldetését honlapján: A La Fonderie Molenbeek-Saint-Jean települérrész emblematikus helyeként annak ipari múltjának tanúja. Az 1983-ban létrehozott intézmény célja, hogy felhívja a figyelmet a múlthoz közvetlenül kapcsolódó örökségre, valamint az általa felvetett témák és kérdések sokaságára különböző tevékenységeken keresztül (La Fonderie, n.d.-b).

A többségében bevándorlók alkotta Molenbeek negyed lakossága nem kötődik már sem a helyi ipari örökségéhez, sem a La Fonderie Múzeum gyűjteményéhez, ezért a helyi

lakosság megszólítása különösen nehéz feladat. Mégis küldetésüknek tekintik, hogy közösségi múzeumként működjenek. Olyan programok sokaságát szervezik, amelyek segítenek megérteni és feldolgozni a negyed lakóinak problémáit. Folyamatosan próbálnak újabb és újabb utakat találni célcsoportjaikhoz, akik beazonosítása sem egyszerű feladat.

A középiskolások megnyerésére 2019-ben indították a „Le Petit Manchester” programot, amelyben a diákok a környéken élő egykori gyári munkásokkal készítettek interjúkat a korabeli életről, amikor a településrész még virágkorát élte – ezek az interjúk egyben a múzeum gyűjteményét is gazdagították. Ezzel egyidőben szervezték azt a programot, amely a francia nyelven nem, vagy alig beszélő bevándorlók szókincsbővítését célozta (Arapovics et al., 2019b).

Jelenleg is futó, a munkához kapcsolódó Egy munka élete (Une vie de labeur) projektjükben felhívást intéztek a lakossághoz, hogy írják meg a munkájukkal kapcsolatos tapasztalataikat, ezzel korrajzot készítve a jelenkori brüsszeli munkahelyzetről. Többféle kategóriában (köztük az önkénteskedés, gyermekek a munkahelyen, betegségek, szakmák, bérezés, munkanélküliség, házi munka, stb.) várják az írásokat, amelyeket a projekt számára létrehozott honlapon jelentetnek meg. A múzeum rendszeresen szervez városfelfedező sétákat is, amelyek célja az egykori ipari fellegrvár emlékeinek – köztük az Öntöde által készített öntvények és szobrok – felkutatása és ezen keresztül a város ipari történelmének megismertetése (La Fonderie, n.d.-c).

Összegzés

Az utóbbi évtizedekben több ipari műemlék lett a változás szimbóluma – tanulmányomban ezek közül a katowicei bányaterület rehabilitációját mutattam be, amely kulturális zászlóshajó projektként a város gazdasági fejlődéséhez is nagymértékben hozzájárult. Az ipari emlékek akkor fognak a jövő generációja számára is jelentéssel bírni, ha túl lépnek a kiállítási műtárgy funkción, élet költözik az egykori ipari létesítményekbe, ezáltal a helyi lakosok és közösségek mindennapjainak szerves részeivé válnak, akár csak a sheffieldi Kelham sziget jógyakorlatában láthattuk. Az ipari emlékek megőrzése és bemutatása segíthet abban is, hogy a helyi lakosság megtalálja gyökereit, erősítse kötődését szűkebb vagy tágabb környezetéhez. Vannak azonban olyan múzeumok, amelyek számára mindez komoly kihívást jelent, például a brüsszeli Öntöde Múzeum esetében. Az intézmény tevékenysége szép példa arra, hogyan lehet megtalálni az utat az egykori ipari negyed ma már többségében bevándorlókból álló lakosságához.

Az ipari örökség védelme és megtartása nem csupán Magyarországon, de egész Európában egyre nagyobb figyelmet kap. 1999-ben megalakult az Európai Ipari Örökség Útvonalak Szövetsége (ERIH, European Route of Industrial Heritage), amely feladatai között kiemelt helyet kapott az európai ipari örökség bemutatása. Releváns turisztikai információk összegyűjtésével és közreadásával ösztönöz az ipari örökség helyszíneik felkeresésére. Honlapján 51 ország ipartörténetén és 17 iparág történelmén túl több mint 2200 ipari örökségi helyszín szerepel (Magyarországról jelenleg 32 helyszín leírása olvasható). 2019 óta az Európai Ipari Örökség Útvonala az Európa Tanács kulturális útvonalának része. (ERIH, n.d.). Ez az adatbázis azonban túlnő turisztikai jelentőségén: megkönnyíti az

intézmények kapcsolatfelvételét, hálózatosodását, tapasztalatcseréjét, de akár egy pályázatnál a partnerkereséshez is adhat ötleteket.

Az ipari emlékek magyarországi védelmére vannak már jó példák, de fejlesztendő területeket is találunk még szép számmal. Ezek közé tartozik Miskolc nehézipari öröksége is, amelynek védelmére bár történtek (főként civil) kezdeményezések, de az áttörés még várat magára. Fontos, hogy megismerjünk minél több hazai és külföldi jógyakorlatot, amelyek inspirációként szolgálhatnak értékmentő programok elindításához. Mindehhez szükség van a jövőben is olyan szakmai programok szervezéséhez, mint amilyen a X. Országos és VI. Nemzetközi Múzeumandragógiai Konferencia volt, amely ipari örökséggel foglalkozó nemzetközi szekciója lehetőséget teremtett határon túli kapcsolatok kialakításához is.

Irodalomjegyzék

- Arapovics, M. (Szerk.). (2019). *A közösségfejlesztés és a kulturális közösségfejlesztés gyakorlata. Módszertani útmutató, gyakorlati kézikönyv*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum – NMI Művelődési Intézet – Országos Széchényi Könyvtár.
- Arapovics, M., Berényi, M., Havasi, B., Hegedűsné Majnár, M., Szu, A., & Valachi, K. (2019a). A közösségi részvételi működés, a társadalmiasítás lehetőségei a muzeális intézményekben. In Arapovics, M., Beke, M., Dóri, É., & Tóth, M. (Szerk.), *A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja. Módszertani útmutató* (pp. 95-154). Szabadtéri Néprajzi Múzeum – NMI Művelődési Intézet – Országos Széchényi Könyvtár.
- Arapovics, M., Kárpáti, J. & Nagy, M. (2019b). Brüsszeli múzeumi gyakorlatok. In Arapovics M., Bereczki, I., & Nagy, M. (Szerk.), *Európai múzeumok közösségi részvételi gyakorlatai. Múzeumi iránytű 18.* (pp. 89-107) Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ <https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20230619/muzeumi-iranytu-18.pdf>,
- BBC (2021. április 20.). *New tree-planting recruits sought by Sheffield Council*. <https://www.bbc.com/news/uk-england-south-yorkshire-56818987>
- Bereczki, Z. (2019). *Ipari Örökségünk védelme*. Észak-Keleti Átjáró Egyesület.
- Brussels International (n.d.). *European Green Capital 2015: Brussels among the finalists* Brussels Regional Public Service. <https://international.brussels/2013/06/european-green-capital-2015-brussels-among-the-finalists/?lang=en> Letöltés dátuma: 2023. június 12.
- City of Brussels (n.d.). *Climate and City in transition – Climate Plan* Brucity Administrative Centre. <https://www.brussels.be/climate-plan> Letöltés dátuma: 2023. június 12.
- Cities of Music Network (n.d.). *Katowice Poland, UNESCO City of Music since 2015*. UNESCO. <https://citiesofmusic.net/city/katowice/> Letöltés dátuma: 2023. június 12.
- Dassetto, F. (2017. március 16.). *The Molenbeek Effect: the Facts beyond the Myth*. Oasis. <https://www.oasiscenter.eu/en/molenbeek-effect-facts-beyond-myth>
- Dowle, J. (2023. március 24.). *Why Kelham Island, Sheffield is one of the best places to live in 2023*. Welcometosheffield. <https://www.welcometosheffield.co.uk/content/articles/the-sunday-times-names-kelham-island-one-of-the-best-places-to-live/>
- ERIH (n.d.). *European Route of Industrial Heritage*. <https://www.erih.net/> Letöltés dátuma: 2023. június 12.
- ICOMOS (n.d.). *International Council on Monuments and Sites*. <https://www.icomos.org/en> Letöltés dátuma: 2023. augusztus 22.
- ICOMOS (2011). *Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes. The Dublin Principles*. Dublin. 2011. november 28. https://ticcih.org/wp-content/uploads/2013/10/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf
- ICOM Hungary (2022. szeptember 5.). *Az ICOM új múzeum definíciója – több ezer múzeum, több mint száz ország, egy definíció*. <https://icomhungary.hu/hu/node/85>
- KINCA (n.d.). *Home*. Kelham Island & Neepsend Community Alliance. <https://www.kinca.org/> Letöltés dátuma: 2023. június 12.

- La Fonderie (n.d.-a). *Expositions*. La Fonderie – Musée bruxellois des industries et du travail <https://www.lafonderie.be/musee-visites-et-activites/expositions/antecedentes/> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 3.
- La Fonderie (n.d.-b). *Préparer votre visite - notre mission*. La Fonderie – Musée bruxellois des industries et du travail <https://www.lafonderie.be/la-fonderie-non-peut-etre/a-propos/notre-mission/> Letöltés dátuma: 2023. június 12.
- La Fonderie (n.d.-c). *Une vie de labeur*. La Fonderie – Musée bruxellois des industries et du travail. <https://sites.google.com/view/uneviedelabeur/accueil?authuser=0> Letöltés dátuma: 2023. június 12.
- Laloux, M. (2022). *Proposer des actions d'éducation permanente au sein d'un musée est-il pertinent? Analyses 2022*. La Fonderie. https://www.lafonderie.be/wp-content/uploads/2023/06/1.2022_10_LF_Pertinence_EP_WEB.pdf
- Manning, J. (Szerk.). (2022. október 11.). *The 51 coolest neighbourhoods in the world*. Timeout. <https://www.timeout.com/travel/coolest-neighbourhoods-in-the-world>
- Mihaylov, V. & Sala, S. (2022). Planning “the Future of the City” or Imagining “the City of the Future”? In Search of Sustainable Urban Utopianism in Katowice. *Sustainability*, 14(18), 11572, 1-23. doi: 10.3390/su141811572 <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/18/11572>
- Museum Śląskie (n.d.). *Edukacja*. <https://muzeumlaskie.pl/edukacja/>. Letöltés dátuma: 2023. augusztus 30.
- Puttkamer, L. (2022. július 11.). *How Katowice, Poland Went From Coal City to Culture And Conference Hub*. Next City. <https://nextcity.org/urbanist-news/how-katowice-poland-went-from-coal-city-to-culture-and-conference-hub>
- Sheffield Museums (n.d.-a). *About us*. Sheffield Museums Trust. <https://www.sheffieldmuseums.org.uk/about-us/> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 3.
- Sheffield Museums (n.d.-b). *Communities*. Sheffield Museums Trust. <https://www.sheffieldmuseums.org.uk/learning/communities/> Letöltés dátuma: 2023. június 12
- Sheffield Museums (n.d.-c). *Young people*. Sheffield Museums Trust. <https://www.sheffieldmuseums.org.uk/learning/young-people/> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 3.
- Sheffield Museums (n.d.-d). *Sheffield Stories*. Sheffield Museums Trust. <https://www.sheffieldmuseums.org.uk/learning/communities/sheffield-stories/> Letöltés dátuma: 2023. szeptember 3.
- Sobala-Gwosdz, A. & Gwosdz, K. (2017). “Katowice effect”? Regeneration of the site of the former Katowice coal mine through prestige cultural projects. *Urban Development Issues* 56(4), 27-40. doi:10.2478/udi-2018-0010 https://www.researchgate.net/publication/325052509_Katowice_effect_Regeneration_of_the_site_of_the_former_Katowice_coal_mine_through_prestige_cultural_projects
- The Academy of Urbanism (2018. november 7.). *Kelham Island Assessment Summary*. <https://www.academyofurbanism.org.uk/kelham-island/>
- The Brussels Times (2023. április 10.). *Molenbeek creates green 'relaxation zone' near Château du Karreveld*. <https://www.brusselstimes.com/450466/molenbeek-creates-green-relaxation-zone-near-chateau-du-karreveld>
- The Guardian (2018. március 26.). *Sheffield council pauses tree-felling scheme after criticism*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/26/sheffield-council-pauses-tree-felling-scheme-after-criticism>
- Tózsér, A. (2017). Az ipari örökségek kulturális és turisztikai célú hasznosítása *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2(4),4-16. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/tvt/issue/view/411/85>
- Wądołowski, M. (2020). The new Silesian Museum in Katowice: dissipated idea, blurred mission. *Muzealnictwo*, 61, 224-232. doi: 10.5604/01.3001.0014.3836 <https://muzealnictworocznik.com/api/files/view/1494761.pdf>
- Welcometosheffield (n.d.). *Grey to green*. Sheffield City Council. <https://www.welcometosheffield.co.uk/content/attractions/grey-to-green/> Letöltés dátuma: 2023. június 12.